

KØBENHAVNERFÆNOMENOLOGIENS PERSONLIGHEDSPSYKOLOGI

Erik Schultz

Artiklen præsenterer først nogle centrale træk ved Husserls fænomenologiske filosofi og metodelære. I lyset heraf behandles Franz Froms undersøgelse af oplevelsen af andres adfærd. Det vises, at der er en markant forskel på Husserls og Froms filosofi, selvom metoden hos From i en vis forstand kan kaldes fænomenologisk. For Husserl var det en pointe, at den fænomenologiske metode bringer os i kontakt med det ontologisk virkelige, mens det for From gælder, at fænomenologien er et første skridt på vejen hertil.

I 1988 publicerede jeg resultatet af et forsøg, der på mange måder var en gentagelse af Froms. Forskellen på disse forsøg er imidlertid, at jeg foreviste mine forsøgspersoner virkelig adfærd, mens From foreviste sine forsøgspersoner instrueret skuespil. På baggrund af den diskussion, der udspringer af denne forskel forsøger artiklen at finde den type fænomener, hvor man med rette kan bruge den fænomenologiske metode, og afgrænse disse fra fænomenstudier, hvor den fænomenologiske metode er triviel.

Husserl

Husserl (udg. 1954, men skrevet omkring 1930) har med sit centrale værk om krisen i den europæiske videnskab placeret sig centralt i fænomenologisk filosofi og metodelære. Han skriver med udgangspunkt i den kendsgerning, at den europæiske – i nutiden ofte kaldet »den vesterlandske« – videnskab er en succeshistorie af de helt store. Succesen består deri, at vor dagligdag præges af en kulturhistorisk set ny imponerende og overvældende magt over naturen. »Gud sagde: »Der skal være lys!« Og der blev lys.« (Gammel Testamente, Første Mosebog, 1). Med næsten guddommelig magt over materien kan vi i vor moderne dagligdag eftergøre Guds gamle mesterstykke ved blot at trykke på en kontakt. Denne magt over naturen har ændret menneskets verdensbillede i forhold til tidligere tiders, og Husserl kalder det nutidige for »det moderne verdensbillede«.

Den dagligdag, vi lever i, adskiller sig imidlertid ikke så væsentligt endda fra vore forfædres. Også stenaldermanden kunne opleve forskellen på lys og mørke, ligesom han også sagtens kunne trykke på en genstand, der ligner vores kontakter. Skulle han en mørk nat komme for skade at trykke på en sådan, med det resultat at hans hytte blev oplyst, ville han rystet i sin sjæl tro sig involveret i et mirakel.

Husserl kalder ligheden mellem stenaldermandens og vor verden for livsverdenen (*die Lebenswelt*). Det er den verden, vi umiddelbart oplever os deltagende i. Forskellen på de to livsverdener består i, at vi moderne mennesker gennem begreber om elektromagnetiske bølger, elektroner med mere har kunnet sammensætte genstande i vor livsverden på en sådan måde, så det tilsyneladende mirakel er begribeligt.

Ifølge Husserl truer disse begreber imidlertid vor metafysiske eller ontologiske orientering. Vi tror måske, at lys i virkeligheden er elektromagnetiske bølger. Lyset kan vi som stenaldermanden opleve i vor livsverden, men de elektromagnetiske bølger kan vi ikke opleve, og hvis lys i virkeligheden er elektromagnetiske bølger, består den virkelige verden af noget, vi ikke kan opleve, mens vor livsverden er en illusion. Ifølge Husserl forårsager det moderne verdensbillede en filosofisk krise, når livsverdenen opfattes som en illusion, fordi livsverdenen er det eneste man meningsfuldt kan opfatte som den virkelige verden.

Husserls vil gennem sin fænomenologiske filosofi genoprette vor ontologiske orientering, hvilket sker ved argumenter for, at kun oplevelige genstande – af Husserl kaldet fænomener – er virkelige. Elektromagnetiske bølger og elektroner kan ikke opleves, og derfor er de ifølge Husserl ikke fænomener, men blot (effektive) begreber.

Den vesterlandske videnskab har startet sin succesfulde færd med afsæt i udforskningen af fænomener, men har imidlertid gradvist reduceret disse til noget ganske andet. Derfor er det moderne menneskes orientering i fænomenverdenen blevet forstyrret. Moderne mennesker kan for eksempel sige, at de er »på bølgelængde«, eller omvendt at »deres kemi giver uoverensstemmelser« fordi »der foregår noget forskelligt i hovederne på dem«. Mennesker oplever dog ikke deres kommunikation båret af bølger, de oplever ikke skænderier som kemiske processer, og de oplever ikke omverdenens genstande placeret inde i deres hoveder. Det er de videnskabelige, begrebslige reduktioner, som har forstyrret moderne menneskers orientering angående, hvad de faktisk oplever i verden, og hvad de bebrebsligt tror at vide om verden.

Det moderne verdensbillede har succes med at manipulere livsverdenen, men det har samtidig truet erkendelsen af den, og da livsverdenen ifølge Husserl er den eneste, man med mening kan give ontologisk status af at være den virkelige verden, må en fænomenologisk filosofi og metode iværksættes med henblik på at udforske denne egentlige virkelighed.

Den fænomnologiske filosofi handler om at bytte om på forholdet mellem ontologi og epistemologi i det moderne verdensbillede. Ifølge dette tror man jo, at de videnskabelige begreber påpeger den ontologiske, det vil sige den eksisterende, virkelige verden, mens fænomenerne blot er epistemologiske, det vil sige kun oplevede størrelser. Sandheden er imidlertid, ifølge Husserl, at de videnskabelige begreber kun har epistemologisk status, mens fænomenerne er de ontologisk, virkeligt eksisterende størrelser.

Den fænomnologiske metode går ud på at beskrive vor moderne livsverden ved at rense den for forstyrrelser fra begreber. Alt det, vi teoretisk ved om bølger i atmosfæren, elektromagnetiske bølger, kemiske processer i kroppen, neurale processer og så videre, skal sættes i parentes, når vi skal give en beskrivelse af et oplevet fænomen. Kun selve fænomenet, som det foreligger i vor oplevelse, må beskrives, for kun sådan kommer vi i kontakt med den ontologiske virkelighed.

Franz Froms fænomnologiske personlighedspsykologi

From har, som andre centrale figurer i den københavnæfænomnologiske skole, arbejdet på fænomnologisk grundlag. Det ejendommelige ved denne Københavnerskole er imidlertid, at den taber Husserls filosofiske, om end ikke hans metodiske, pointe på gulvet. Dette tab finder man i øvrigt også i Koffkas gestaltpsykologi, som From er stærkt påvirket af.

From har med fænomnologisk metodik undersøgt, hvorledes vi oplever andre menneskers adfærd. Han siger (1953, p. 14 – mine kursivering-er):

»Det er som om man i forskningen har sprunget et led over, man har været tilbøjelig til at operere med en slags »objektiv behaviour« og har gjort meget lidt ud af *undersøgelsen af, hvorledes hele vor oplevelse af andre og deres adfærd er struktureret* og hvilke lovmæssigheder der gælder inden for dette område.

Det forekommer mig nu, at en fænomnologisk udredning af disse problemer i virkeligheden ikke alene er et nyttigt, men *et nødvendigt forarbejde før man går videre med at undersøge*, ikke hvordan vi oplever andre, men *hvordan andre* i en eller anden forstand »faktisk« er beskafne al den stund vor oplevelse af andre ofte må danne udgangspunkt for sådanne undersøgelser.«

I dette citat ser man tydeligt, hvordan From afviger fra Husserls filosofi. Læser man det af mig kursiverede i sig selv står der: »Undersøgelsen af, hvorledes vor oplevelse af andre og deres adfærd er struktureret er et nødvendigt forarbejde før man går videre med at undersøge, hvordan andre »faktisk« er beskafne.«

From mener, at den fænomenologiske undersøgelse af, hvordan vi oplever et fænomen, må gå forud for undersøgelsen af, hvordan fænomenet er, men ifølge Husserl vil den fænomenologiske metode føre os ind i en dybere erkendelse af det faktiske.

Når vi beskæftiger os med andre menneskers adfærd, vil de fleste nok umiddelbart have let ved at holde med Husserl og vanskeligt ved at forstå Froms position. Lad os tænke os, at jeg oplever, at Olsen er vred og skælder mig ud. Ifølge Husserl skal jeg nu styre mig, hvis jeg vil lave en fænomenologisk beskrivelse heraf. Det er dårlig fænomenologi fra min side, hvis jeg siger, at jeg oplever, at Olsens limbiske system og hjernestamme kører for højtryk. Det oplever jeg overhovedet ikke. Jeg oplever, at jeg er ilde berørt over Olsens vrede. Dette fænomen skal jeg ifølge Husserls fænomenologiske metode prøve at beskrive i sin egen ret for at finde sandheden i situationen. From mener imidlertid, at denne beskrivelse kun giver mig et nødvendigt udgangspunkt med henblik på senere at finde sandheden. Men hvad skulle denne senere fundne sandhed dog kunne bestå i? Olsen er jo vred på mig, og jeg er påvirket af hans vrede. Som Husserl påpeger, er det fakta, jeg finder med den fænomenologiske metode.

Lad os prøve at undersøge, hvorledes From skelner mellem det oplevede og det faktiske.

Det oplevede og det faktiske

Hvis ikke det oplevede er det faktiske, må noget andet være det. Man aner måske i netop nævnte citat fra From, at han ved det faktiske tænker på »objektiv behaviour«. Denne mistanke bekræftes, når man betragter det forsøg, som From udførte i begyndelsen af 1950'erne, og som omtales i den afhandling fra 1953, som citatet stammer fra. (ibid).

From viser sine forsøgspersoner en filmoptagelse af en person, som foretager sig en række meningsløse småhandlinger. (ibid. p. 100). Personen sidder ved et skrivebord og bladrer i papirer, han rejser sig op og slår sig på lommerne, han bevæger sig hen til et vindue og tilbage igen og så videre. Efter filmforevisningen skal Froms forsøgspersoner beskrive, hvordan de har oplevet filmpersonens adfærd. Alle forsøgspersonerne oplever en eller anden mening i adfærdsforløbet, selvom der ifølge From i virkeligheden ikke er nogen mening. Meningen i vor livsverden – her i en anden persons adfærd – er altså ifølge From noget der formes i vor oplevelse, og denne mening er derfor filosofisk set udtryk for ren epistemologi uden ontologisk substans, og det er altså denne epistemologi, som ifølge From må undersøges som en forudsætning for senere at kunne finde det ontologiske.

From har imidlertid allerede påpeget det ontologiske på filmen. Det er rækken af meningsløse småhandlinger. Det er derfor ubegribeligt, hvad

From kan mene med, at forsøgspersonernes oplevelser af meningsfuldhed skal være et første skridt på vejen til at finde den faktiske meningsløse række af usammenhængende småhandlinger, som From beskriver i sin afhandling side 100, og som læserne af hans bog derfor også kender.

Bemærk, at From med den fænomenologiske metode kan afsløre, at vi mennesker i vor livsverden oplever hinandens adfærd meningsfuld. I stedet for at slå følge med Husserls filosofi og betragte disse oplevelser som erkendelse af det faktiske, slår han i stedet følge med det af Husserl kritiserede moderne verdensbillede ved at betragte den oplevede meningsfuldhed som en subjektiv konstruktion, der dog fortjener psykologisk udforskning.

Blækklatter og illusioner

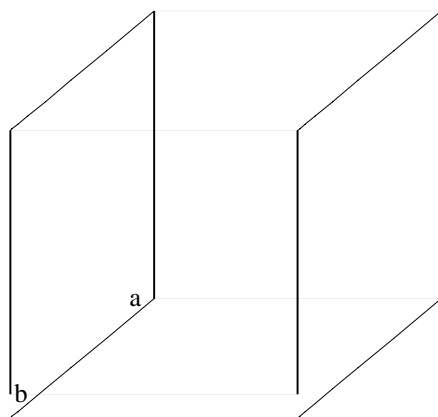

Fig. 1
(Necker's cube)

Når man betragter figur 1 (Neckers cube) opleves en tredimensional kasse (epistemologi). Rent faktisk (ontologi) er figuren dog todimensional. Man fristes derfor til at konkludere, at en todimensional faktisk verden fremtræder som et tredimensionalt fænomen i menneskers oplevelser, verden er i virkeligheden todimensional, men menneskets erkendelse konstruerer en tredje dimension, og netop derfor kan mennesker subjektivt og relativt opleve den tredje dimension således, at punkt »a« i figuren for nogle mennesker ser ud til at være nærmest beskueren, mens punkt »b« for andre beskuerer opleves nærmest. De to slags mennesker kan derefter øve sig i at se figuren på den alternative måde.

Denne konklusion er imidlertid forkert. Den subjektive relativitet opstår omkring den tredje dimension i Neckers cube, fordi figuren ligner noget, der i den virkelige verden plejer at være tredimensionalt. Vor livsverden

er fyldt med kasser, der har tre dimensioner, og hvis man for eksempel viser mennesker en virkelig ølkasse i stedet for en todimensional tegning heraf, kan de ikke subjektivt, relativt kipe frem og tilbage med kassens tredje dimension.

Fænomenerne i vor livsverden opleves som regel, som de faktisk er, heri har Husserl ret, og det er let at begrunde psykogenetisk. Vor psyke har en lang udviklingshistorie, hvor selektionen har forfinet erkendende subjektors evne til at opleve fænomener, som de faktisk er, for det har stor overlevelsesværdi. De oplevede fænomener er derfor som regel virkelige realiteter. Undtagelserne fra denne regel – og dem er der en del af – må så forklares på baggrund af reglen. Undtagelserne må ikke kanoniseres til at være reglen.

Der er vitterligt undtagelser fra reglen om, at det oplevede er det faktiske. I eksemplet med Neckers cube befinder vi os i et af de mere velkendte. Når vi på todimensionalt papir tegner tredimensionale fænomener fra vor livsverden, er det yderst vanskeligt at opleve dem foruden alle dimensionerne.

Generelt er det således, at vore oplevelser fristes til at sætte vanlige strukturer på fænomener, der specielt er konstrueret med henblik på at mangle visse af de vanlige. Jeg har foreslået at opdele sådanne konstruktioner i to kategorier, nemlig blækklatkonstruktionen og illusionskonstruktionen. (Schultz, 1988, ch VIII).

Vor livsverden er sædvanligvis ikke en uformelig plamage af varierende lysheds- og farvenuancer. Sædvanligvis består vor livsverden af faktiske gestalter. Viser man imidlertid et menneske et ustruktureret felt af blækklatterne i Rorschachtavlerne, vil vor psyke være stærkt fristet til på subjektiv vis at lede efter sædvanlige gestaltninger.

I vor livsverden kan man sædvanligvis ikke lægge et lommeur ned i en høj hat og derefter trække en kanin op. Illusionskunstneren har imidlertid konstrueret sine bevægelser med henblik på at snyde tilskuerens oplevelser på en udspekuleret måde.

Froms forsøgsmateriale er en blækklatkonstruktion. Sædvanligvis er der mening i andre menneskers adfærd, og vor psyke er fremragende til at opleve den, som den faktisk er. From viser imidlertid beskueren en adfærd, der er konstrueret meningsløs, hvorfor tilskuerens psyke fristes til at lede efter den mening, der plejer at være tilstede i adfærd. Resultatet heraf er naturligvis, at From finder subjektiv relativitet i de forskellige tilskuerbud på mening, men heraf kan man ikke konkludere, at vi generelt som iagttagere konstruerer meningen i andres adfærd.

Illusionskonstruktionen har typisk været brugt i forsøg, der tager sigte på at påvise vidners upålidelighed. Jeg har omtalt et sådant forsøg opbygget med illusionskategorielt materiale. (ibid. p. 156). Med tryllekunstnerens trick prøver man at narre tilskueren til at opleve en hændelse ukorrekt på en særlig måde, og det lykkes ofte. Heraf kan man imidlertid ikke

konkludere noget som helst angående vidners pålidelighed. Selvom de fleste mennesker snydes af tryllekunstneren i varietéshowet, kan man dog ikke derfor påstå, at deres oplevelser generelt tager fejl.

Hvordan oplever vi andres adfærd?

Som Froms forsøgsdesign er konstrueret, kan der naturligvis intet siges om forsøgspersonernes evne til at opleve korrekt. De kæmper med at finde den mening, der plejer at være i adfærd, men som mangler i netop den film, de ser. Ethvert bud på mening er derfor subjektivt og relativt, ligesom ethvert bud på sandheden om den tredje dimension i Neckers cube er det.

Til gengæld egner Froms forsøgsdesign sig til at afsløre, hvilke realiteter vi sædvanligvis oplever i andre menneskers adfærd, og hans resultater er for mig at se ganske interessante, hvis man med Husserl i hånden konstaterer, at Froms kortlægning af vore oplevelser bringer os i kontakt med den viden om den virkelige verden, som den plejer at være.

From konstaterer først og fremmest, at vi oplever menneskers adfærd og denne adfærds efterladenskaber som »psykoide emner«. Hermed mener From, at vi umiddelbart oplever psykiske egenskaber i menneskers adfærd ligesom adfærdens efterladenskaber, som From kalder »spor«, opleves med psykiske aspekter. De »psykoide emners« to hovedkategorier er derfor »adfærd« og »spor«.

På baggrund af analysen af forsøgspersonernes beskrivelser suppleret med teoretiske overvejelser inddeler From de to hovedkategorier i tre underkategorier, som hedder »handling«, »udtryk« og »præg«. From har derfor samlet en kategorisering af »psykoide emner« i seks kategorier, nemlig:

- handlinger, udtryk, præg (ADFÆRD)
- handlespor, udtrykspor, prægspor (SPOR)

En kort eksemplifikation af de seks kategorier:

Handlinger: Vi er tilbøjelige til at opleve »formål«, »mening« eller »hensigt« i andre menneskers adfærd. Da From ikke ønsker at skelne mellem disse tre betegnelser, foreslår han samlet at kalde dem »sensen« i andre menneskers adfærd, og han finder til overflod eksempler på »sens« i forsøgspersonernes beskrivelser af filmpersonens adfærd.

Denne »sens« i adfærden kaldes traditionelt i filosofien for intentionalt. Den henviser jævnt sagt til dette, at vi som regel oplever, at andre mennesker er ude på noget, har noget for.

Ja, det oplever vi som regel, fordi mennesker – ihukommende Husserl – som regel er ude på noget.

Udtryk: Vi er endvidere tilbøjelige til at opleve »affekter« i andre menneskers adfærd. De kan være nervøse, rolige, utålmodige, tålmodige, tiltrukket, frastødt og så videre. From finder stort set ingen af disse affektive »udtryk« i hans forsøgspersoners beskrivelser, men supplerer teoretisk med kategorien.

Præg: Vi er også tilbøjelige til at opleve »varige personlige egenskaber« i andre menneskers adfærd. De kan være »nervøse eller forvirrede temperamenter« »rolige eller besindige temperamenter«, »dominerende«, »vigende« og så videre. Heller ikke »præg« bliver beskrevet af Froms forsøgspersoner i særlig høj grad.

Handlespor: Materielle genstande opleves ofte som resultatet af menneskers handlinger. Eksempelvis kan vi opleve en genstand som tilvirket af mennesker med det formål, at den skal være egnet til at tage kapsler af flasker. Denne »sens« opleves således i en øloplukker. From påpeger med kategorien »handlespor«, at vi oplever den kulturelt, menneskeskabte omverden psykoidt, og med Husserl kan vi pointere, at det skyldes, at samtlige menneskeskabte produkter i virkeligheden rummer psykiske intentioner, fordi de er beregnet til formål.

Udtrykspor: Materielle genstande opleves også undertiden med affektive kvaliteter. Et eksempel kunne være et askebæger fyldt med cigaretskod på en fødeafdelings venteværelse. Vi kan opleve denne genstand som udtryk for en vordende faders nervøsitet. Med Husserl in mente kan det tilføjes, at dette affektive aspekt også findes i genstanden i virkeligheden.

Prægspor: Materielle genstande kan også opleves med varige person-egenskaber. Eksempelvis et værelse der bærer præg af, at det bebos af et rodehovede. Den husserlske tilføjelse påpeger, at det nok også er sådan i virkeligheden.

Froms forsøg set i lyset af Husserls realisme

I min afhandling fra 1988 (ibid) omtales et forsøg, hvor jeg har gentaget Froms undersøgelse med en afvigelse på et vigtigt punkt. Jeg viste mine forsøgspersoner en film af to store børnehaverbørns adfærd i cirka et kvarter. Disse to piger på fem-seks år var ikke instrueret i at lave meningsløse adfærdsbrokker, men de var derimod blot filmet i en forsøgssituation, hvor de med en særlig forhindring imellem sig kunne lege med et stykke legetøj. Deres adfærd rummede således i virkeligheden den meningsfuldhed, der sædvanligvis er i andre menneskers adfærd.

For det første har jeg kunnet påvise empirisk, at mine tilskuere slet ikke relativt, subjektivt tillægger pigernes adfærd et varieret udbud af kon-

struerede meninger. Mine forsøgspersoner ser kort sagt alle sammen den mening, der faktisk findes i adfærden. Enigheden blandt mine observatører er stort set sammenlignelig med den enighed, man finder, hvis man viser mennesker en kornmark, og beder dem fortælle, hvad de oplever.

For det andet finder jeg ud over beskrivelser af pigernes handlinger en hel del beskrivelser af udtryk og præg. Sådanne beskrivelser mangler i høj grad i Froms empiriske materiale, og det skyldes måske, at oplevelsen af andre menneskers affekter og varige personegenskaber først melder sig sikkert, når man ved, hvad de har for med deres adfærd. Specielt overraskede det mig, at en hel del af mine forsøgspersoner præsterede prægbeskrivelser. Deres kendskab til de to piger er trods alt begrænset til et lille kvarter, men alligevel er der en påfaldende enighed blandt mine observatører om at opleve den ene af pigerne som en dominerende type og den anden mere føjelig. Sådan er de vel faktisk også.

Jeg mener, at Husserl har ret i, at gode fænomenologiske beskrivelser beskriver realiteter, men har han også ret i, at videnskabelige begreber forstyrrer erkendelsen af realiteterne? Det mener jeg ikke, at han har. Blandt mine forsøgspersoner havde jeg fem særligt udvalgte eksperter i børnepsykologi, og deres beskrivelser rummer en del fagudtryk, som man ikke finder i de andre forsøgspersoners beskrivelser. En klinisk børnepsykolog siger et sted, at den dominerende pige har en ekspansiv kontaktform. Dette er vel et eksempel på en slags videnskabelig begrebslingo, som er typisk for det moderne verdensbilledes fagfolk, men som samtidig er forenelig med respekt for den fænomenologiske realitet.

Der er efter min mening et grundlæggende problem i Husserls filosofi. Sagen er, at vore videnskabelige begreber begriber realiteter i lige så høj grad, som vore fænomenbeskrivelser. Husserl må have ret i, at fænomenologiske beskrivelser er realitetsbeskrivelser. Den realitet, som From ønsker at beskrive med den fænomenologiske metode, er simpelt hen den psykiske realitet i verden. From kommer imidlertid for skade at mene, at de psykiske realiteter – glimrende kategoriseret ved de seks kategorier – er epistemologiske konstruktioner hos iagttagere, der ikke henviser til verdens fakticitet, men de henviser sædvanligvis til realiteter, heri har Husserl ret. Han har imidlertid ikke ret i, at begreber som elektromagnetiske bølger, atomer, limbiske systemer, neurale processer, objektiv behaviour med mere er epistemologiske størrelser, der kun er begreber. Disse begreber henviser også til noget reelt i verden, selvom deres status som fænomener er tvivlsom.

Lad os nu behandle det grundlæggende problem i den fænomenologiske filosofis skelnen mellem fænomenverdenens ontologiske realitet og den teoretiske begrebsverdens epistemologiske status.

Gennemført realisme

Engang oplevede mennesker ukritisk alt i deres livsverden som realiteter. Filosofisk kalder man ofte denne simple realisme for naiv realisme, fordi menneskers oplevelser unægteligt rummer mange lejlighedsvis illusioner og vrangforestillinger. Den videnskabelige kultur har påtaget sig at rydde op i disse vildfarelser, men har undertiden i denne bestræbelse haft et filosofisk heppekor, som er gået for vidt. Vi kan blot nævne Comtes positivistiske vision (nærmere omtale i Schultz, 1988, ch I). Comte har ret i sin analyse, når han priser videnskaben for at fjerne vrangforestillingen om psykiske egenskaber i de meteorologiske fænomener (eks: tordenvejret, der er ude på at straffe os for vore synder (handling) og som derfor er vred på os (udtryk)). Han går imidlertid for vidt, når han fordrer, at videnskaben om højerestående dyr og mennesker skal beskrive sine forskningsobjekter, som i virkeligheden er subjekter, foruden handling og udtryk, for højerestående dyr og mennesker er af og til vrede og ude på at straffe. Husserl melder sig derfor med en filosofi, der vil genetablere en respekt for realiteterne i vor fænomenverden, men taber for mig at se sansen for den fornuftige del af det moderne verdensbillede. Oplevelse af tordenskyer som vrede gestalter er en illusion, mens oplevelse af vrede mennesker kan være reel nok. Vi kan ikke unuanceret give alle fænomener ontologisk realitetsstatus. Vi kan heller ikke unuanceret afvise alle begreber om de stoflige opbygninger af fænomener fra den ontologiske verden.

Lys er ikke i virkeligheden elektromagnetiske bølger. Lys er imidlertid lavet af elektromagnetiske bølger, og både lyset og de elektromagnetiske bølger er begreber om den samme reelle verden beskrevet på to forskellige niveauer. Vrede er ikke i virkeligheden cerebral arousal. Vreden er imidlertid lavet af blandt andet cerebral arousal, og både vreden og den cerebrale arousal er begreber om samme reelle verden beskrevet på to forskellige niveauer.

Vi er for mig at se nødt til at forstå forholdet mellem begreber om fænomener og (teoretiske) begreber om fænomenernes stof i kraft af en realisme, der ligestiller begreberne i forhold til epistemologi og ontologi. Kun sådan kan man udforske de egentlige realiteter i verden. Husserls opdeling i (teoretiske) begreber og fænomener holder simpelt hen ikke vand for en nærmere eftertanke, fordi mennesker for det første altid har brugt begreber til at (be)gribe fænomenerne, og for det andet fordi teoretiske begreber, der har konsekvenser for fænomenverdenen, henviser til fundne realiteter. Lad os eksemplificere, at den fænomenologiske metodes krav om at sætte begreber i parentes er en umulig fordring.

Fænomenets teoretiske basis

From har et ganske illustrativt eksempel på oplevelsernes subjektive relativitet, som for mig at se rummer en ganske anden pointe. To mennesker betragter den samme mark. Den ene er professionel landmand, den anden er inkarneret storbybeduin. Den førstnævnte oplever en bygmark, den sidstnævnte oplever en kornmark. From ser dette som et eksempel på oplevelsesrelativitet, men det er det imidlertid ikke.

Landmanden har som forudsætning for sin oplevelse en teoretisk viden om forskellen på byg, rug, hvede og havre. Denne teori er det ham umuligt at sætte i parentes. Uanset hvor meget han koncentrerer sig fænomenologisk og bestræber sig på at opleve den foreliggende sommerdanske idyl som et fænomen rensat for den videnskabelige teori om kornsorterne, kan han ikke. Hans teoretiske viden er indlejret i selve fænomenoplevelsen.

Alle læsere kan i øvrigt forsøge sig med den fænomenologiske metode overfor denne tekst: Prøv at beskrive hvorledes teksten foreligger i din oplevelse, og sæt din teoretiske viden om det danske sprog i parentes, således at du oplever de sorte streger på det hvide papir så teoretisk forudsætningsløst som et lille barn eller en kineser oplever det. Det er umuligt at undgå at opleve de danske ords betydninger som foreliggende fænomener, når man har teoretisk viden om dette sprog. Vi ved godt, at de sorte streger på papiret må se anderledes ud for et lille barn eller en kineser, der kun kan kinesisk, men den teoretiske viden vi rummer opleves i og med fænomenet.

Hvorfor er det ikke eksempler på oplevelsesrelativitet, der påvises gennem disse to eksempler? Det er det ikke, fordi det i begge eksempler gælder, at alle oplever korrekt. Det er en kornmark og det er en bygmark i første eksempel. Det er danske ord med betydninger og det er sorte streger på hvidt papir i andet eksempel. Det er ikke den faktiske sandhed om verden, som er relativ i disse eksempler, det er derimod den teoretiske forudsætning hos oplevende individer, som er relativ. Nogen begriber teoretisk mere end andre, og af den grund opleves fænomenerne forskelligt, men det afstedkommer ingen relativitet med hensyn til sandheden om den faktiske verden. De teorisvage oplever ikke fænomenerne mindre korrekt end de teoristærke, sådan som det moderne verdensbillede implicerer. De teorisvage oplever imidlertid heller ikke fænomenerne mere korrekt end de teoristærke, sådan som Husserls filosofi påstår.

Sandheden er, at teorisvages oplevelser kan trues af en form for fejltagelser, som teoristærke ofte undgår. Omvendt er teoristærke oplevere truet af en form for fejltagelser, som teorisvage ofte undgår. Lad os prøve at indløse disse forhold.

Pral og teoretisk dogmatik

I en moderne verden – med højt udviklet teori om snart sagt alverdens fænomener og andre realiteter – kræves der en vis besindighed, hvis man skal undgå at begå én af to slags fejltagelser, som jeg vil kalde heholdsvis pral og teoretisk dogmatik.

Pralefejlen opstår, hvis man i sine beskrivelser påstår at opleve noget, der kræver højere teoretiske forudsætninger, end man faktisk har. Manden fra storbyens stenbro er måske på landet med sin lille søn, slår ud med armen og påstår frejdigt, at dette er en bygmark, selvom det i virkeligheden er en rugmark. Manden ønsker simpelthen at fremstå mere teoretisk vidende, end han er. Han oplever uden tvivl en kornmark. Til denne sande identifikation rækker hans teoretiske forudsætninger, så hans oplevelser tager ikke fejl af en kornmark og en ko. Med Husserl in mente gør manden derfor klogt i at sætte den teoretiske viden om kornsorter i parentes, og nøjes med at beskrive fænomenet, som det faktisk foreligger i hans oplevelse. Han behøver derimod ikke at sætte sin teoretiske viden om forskellen på dyr og planter i parentes, ja, han kan umuligt gøre det, for den viden er ægte inkarneret i hans oplevelser.

Pralefejlen truer således den teorivage, der mangler besindighed. Pralefejlen bør imidlertid skelnes fra den fejl, der skyldes teoretisk dogmatik. Denne fejl opstår som følge af, at (teoretiske) begreber bruges udover det område af fænomenverden, hvor der er dækning for begrebsanvendelsen. I praksis ligner de to fejl dog hinanden. Forskellen er imidlertid, at pralefejls forårsages af en oplevers ambition om at kunne se verden, som nogle vitterligt kan se den, mens den teoretiske dogmatik forårsages af en oplevers ambition på verdens vegne.

Nogle kan vitterligt opleve forskellen på rug og byg. Det ved byboen udmærket, så hans fejl er umiskendeligt en pralefejl. Hvis han imidlertid har fået den fikse ide, at rug i virkeligheden er byg, laver han en teoretisk dogmatisk fejl. Han er nemlig begyndt at indordne verdens fænomener efter nogle teoretiske regler, som ikke er et resultat af empiriske erfaringer med fænomenverdenen, men som udtrykker et ønske fra hans side om, at verden bør være indrettet på en bestemt måde.

Husserls fænomenologiske filosofi består for mig at se i en kamp mod teoretisk dogmatik. Det er de fikse ideer om alverdens indretning uden hold i empiriske erfaringer med fænomenerne, han vil til livs. »Hold jer til fænomenverdenen, som I oplever den, og uddyb jeres erfaringer med den, kun sådan finder I verdens virkelige beskaffenhed!« kunne Husserl have sagt.

Der har i videnskabens historie været nogle karakteristiske fikse ideer om verdens indretning, som groft har provokeret menigmands livsverden med dens besindige teoretiske indlejring.

Miseren startede hos de gamle grækere. »Intet bevæger sig« påstod Paraminedes. »Alting flyder« påstod Heraklit omvendt. Sandheden er imidlertid, at noget flyder samtidig med at noget er fast. Det ved mennesker til enhver tid fra erfaringer i deres livsverden. Demokrit fik som bekendt en teoretisk ide, som kunne løse disputen mellem Paraminedes og Heraklit. Noget i verden er fast, nemlig atomerne, mens atomernes sammensætning flyder.

På grundlag af Demokrits fikse teoretiske ide har mange mennesker fået den opfattelse, at den virkelige, ontologiske verden består af faste elementarpartikler, mens de flygtige gestalter, som elementarpartiklerne sammensætter, er oplevede, epistemologiske størrelser. Man finder for eksempel denne opfattelse hos From: (1951, p.9):

»Men i vor omverden findes ikke andet end varierende atomsvingninger – eller hvad det nu er –, som påvirker vore sanseorganer på forskellige måder, og først gennem vor forarbejdelse af disse påvirkninger fremkommer oplevelsen. Så hvis jeg ser en genstand, som jeg kun oplever som »et mindre dyr«, så oplever jeg ikke »i virkeligheden« en ræv.«

From har ret i at oplevelsen af »et mindre dyr« ikke er det samme som oplevelsen af »en ræv«. Der skal som sagt større teoretisk indlejring til den sidstnævnte oplevelse, men begge oplevelser er lige ontologisk korrekte, så From har uret, når han betragter »det mindre dyr« henholdsvis »ræven« som epistemologiske størrelser. From har endvidere uret i, at »atomsvingningerne« skulle have en anden ontologisk status end henholdsvis »det mindre dyr« og »ræven«. De sidstnævnte to realiteter er ganske vist fænomener, hvad »atomsvingningerne« ikke er, men deres reelle eksistens kan spores i den empiriske erfaring med fænomenverdenen. Forøget atmosfærisk radioaktivitet fra et atomudslip i Tjernobyl er ikke direkte et fænomen, men konsekvensen heraf i alle menneskers fænomenverden er en faktisk kendsgerning.

Hvis ikke man gennemfører realismen, kommer man uvægerligt til at tildele et eller andet vilkårligt beskrivelsesniveau ontologisk status og alle andre niveauer epistemologisk status.

Det sker for Husserl. Han kommer til at tildele fænomenerne ontologisk status og atomerne epistemologisk status.

Det sker for From, endda på en ganske inkonsekvent måde. I 1951 (ibid) tildeler han atomerne ontologisk status og det mindre dyr/ræven epistemologisk status, mens han i 1953 (ibid) tildeler adfærdens »handleatomer« ontologisk status og adfærdens mening epistemologisk status. I metaforisk forstand er From dog ikke ganske inkonsekvent. Han udnævner simpelt hen det mest »atomagtige« til det ontologiske. Demokrit har sandelig ikke levet forgæves.

Psykologien har efter min mening generelt været plaget af den fikse teoretiske ide, at alt andet end det psykiske er ontologiske realiteter, mens det psykiske er epistemologiske konstruktioner. Det afstedkommer den besynderlige – og også ganske forkerte – fikse ide, at meningen i vore handlinger, vore affekter og vore personlige egenskaber er epistemologiske konstruktioner uden hold i realiteterne. Menigmand ved, at det er noget sludder, og heri har menigmand ret.

Vi skal nu afslutningsvis analysere, om From i virkeligheden bruger den fænomenologiske metode og med afsæt heri undersøge, om der er et område, hvor metoden har sin rette plads.

Hvor har den fænomenologiske metode sin rette plads?

Froms metode er fænomenologisk i og med at han arbejder med forsøgspersoners fænomenoplevelser. Fænomenet, han arbejder med, er imidlertid ikke hentet fra lisverdenen, idet det er konstrueret med henblik på at mangle en vigtig dimension i andres adfærd. Strengt taget er hans metode derfor kritisabel fra fænomenologisk filosofisk hold. From anslår nemlig ikke en vej, hvorved man kan forøge erkendelsen af den faktiske mening i andres adfærd, sådan som eksempelvis psykoanalysen har gjort det. (Schultz, 1972). Han bøjer sig fejlagtigt for den udbredte vrangforestilling i det moderne verdensbillede, at meningen kun er epistemologisk, og da det er og bliver en vrangforestilling, må han konstruere et forsøgsmateriale, hvor oplevelser kan skelnes fra ontologisk virkelighed, hvad der imidlertid normalt ikke kan lade sig gøre.

Sagen er jo den, at fænomener som kornmarker, bygmarker, rugmarker, mindre dyr, ræve, andres intentioner med mere opleves direkte, hvis man blot er opmærksom som iagttagere. En fænomenolog kan være truet af et trivialitetsproblem, hvis man skal se en særlig gevinst i at fordre en fænomenologisk metode i observationer, for mennesker har i deres livsverden til alle tider kunnet se realiteterne omkring sig ved blot at åbne øjnene. Derfor er det en fristelse for en empirisk arbejdende fænomenolog at konstruere et særligt materiale, hvor en skelnen mellem fænomenologisk beskrivelse og beskrivelse af det faktiske kan træde frem.

Der er imidlertid en særlig del af vor almindelige – ikke lumsk konstruerede – livsverden, som egner sig specielt godt til udforskning med den fænomenologiske metodes anvisninger. Det er relationsfænomener, hvori iagttageren er materiel part. Disse fænomener er ligeså reelt eksisterende som alle andre, men det moderne verdensbilledes vrangforestillinger har været særlig hård ved netop disse.

For at tydeliggøre disse fænomener, tager vi afsæt i den ikke psykiske del af verden, for med erfaringen herfra at placere synspunktet.

Vand er ikke i virkeligheden ilt og brint. Vand er lavet af ilt og brint, og alle tre genstande – vand, ilt og brint – eksisterer faktisk. Vand er et fænomen. Ilt er undertiden et fænomen, nemlig hvis et menneske med åndesnød befries med en iltmaske, men ellers er det næppe et fænomen. Brint er velsagtens aldrig et fænomen. Ilten og brinten er imidlertid ligeså reelt eksisterende som vandet, fordi disse substanser har indirekte konsekvenser for fænomenverdenen. Vandet er dog også ligeså eksisterende som ilt og brint, det er ikke i virkeligheden kun ilt og brint.

Så til den psykiske del af livsverdenen.

Et hjem er ikke i virkeligheden et hus og et menneske. Et hjem er lavet af et hus og et menneske, og alle tre genstande – hjem, hus og menneske – eksisterer faktisk. Alle tre genstande er desuden fænomener. Hjemmet er ligeså eksisterende som huset og mennesket, det er ikke i virkeligheden kun et hus og et menneske.

Den fænomenologiske metode anvendt overfor huset og mennesket er truet af trivialitet, fordi det er fænomener, hvor ingen speciel iagttager er materiel part. Beder man en iagttager betragte et hus eller et menneske og beskrive nøjagtigt, hvad han oplever, bliver der næppe forskel på fordringen om en almindelig omhyggelig beskrivelse og en fænomenologisk beskrivelse.

Beder man imidlertid det menneske, der sammen med huset er materiel part i hjemmet om en nøjagtigt oplevelsesbeskrivelse, bliver der forskel på hans beskrivelse af huset og hjemmet. Han skal simpelt hen vide, hvilken beskrivelsesopgave han får. Lad os uddybe.

Hvis han er ansat i et byggedirektorat, og får til opgave at beskrive husene på en bestemt vej i et parcelhuskvarter, skal han beskrive husene i sig selv som de fænomener, de er. Lad os tænke os, at et af husene er hans barndomshjem. Han ved, som beskriver af sine oplevelser, at dette fænomen »mit barndomshjem« skal udelades af beskrivelsen til kontorchefen. Hvis beskriveren derimod af en psykolog får til opgave at beskrive sine oplevelser af husene på samme vej, vil han nok forstå opgaven således, at fænomenet »hjem« som han og et af husene tilsammen materialiserer, er meget relevant i oplevelsesbeskrivelsen, og en uddybende fænomenologisk beskrivelse heraf anslår netop den vej, som ikke mindst psykoanalytikere har forsøgt at gå ad.

Når man ikke laver særlige blækklat- eller illusionskonstruktioner, men derimod beder mennesker beskrive deres oplevelser af sædvanlige fænomener i deres omverden, er det vigtigt for beskriveren at vide, om opgaven består i en beskrivelse af fænomenerne i sig selv, eller om opgaven består i en beskrivelse af den realitet, der består af beskriverens forhold til fænomenet. Den første opgave gør fænomenologiske fordringer trivielle, den sidste opgave må være den, der overhovedet kan gøre det meningsfuldt at tale om en fænomenologisk beskrivelse.

Det moderne verdensbillede har utvivlsomt mange vrangforestillinger om, at fænomener af den type som her er illustreret ved »hjem« ikke findes i virkeligheden. Der findes kun huse og mennesker, vil man hævde, hjem er kun en epistemologisk størrelse.

Den fænomenologiske filosofi har utvivlsomt ligeså massive vrangforestillinger om, at oplevelsen »et hus« og oplevelsen »et hjem« er samme oplevelse for den person, for hvem huset er et hjem. Det er dog en vrangforestilling, for personen kan sagtens skelne som illustreret ved eksemplet med manden i byggedirektoratet. Jeg har inspireret af Ingemann Nielsen (1986) foreslået at kalde beskrivelsen af huset fra manden som byggedirektoratsansat for en kategorisk beskrivelse, og beskrivelsen af hjemmet fra samme mand i psykologinterviewet for en symbolsk beskrivelse. (Schultz, 1988, 1998) I vor symbolske erkendelse af livsverdenen oplever vi fænomener, som vi selv er en del af. I vor kategoriske erkendelse af livsverdenen oplever vi fænomener, der er os uafhængige. Min realistiske pointe er, at begge slags fænomener er realiteter. Det moderne verdensbillede har det med at afskaffe de symbolerkendte fænomener som realiteter. Den fænomenologiske filosofi skelner ikke mellem symbolerkendte og kategorierkendte fænomener, og mener faktisk fejlagtigt, at mennesker overhovedet ikke kan skelne disse fra hinanden. Fænomenologien har imidlertid en fornuftig metodik til studiet af de symbolerkendte realiteter, mens dens fordring til studiet af kategorierkendte realiteter ender i trivialitet. Det giver mening at bede om en fænomenologisk beskrivelse, hvis man vil vide, hvordan barndomshjemmet opleves af iagttageren, mens en fænomenologisk beskrivelse af hvormange skorstene han oplever på huset, er en meningsløs fordring. Evnen til at opleve korrekt kategorisk tabes ikke, fordi man med et af husene danner det særlige fænomen, vi kalder hjem. Man kan i sin oplevelse vælge at fokusere fænomenet hjem. Så symbolerkender man. Man kan alternativt i sin oplevelse vælge at fokusere huset i sig selv. Så kategorierkender man. Vore dagligdags oplevelser af livsverdenen består faktisk i alternationer mellem disse to valg, livsverdenen er ikke kun vor symbolerkendelse, men det må være en beskrivende udfoldelse af den, der er på dagsordenen, når man metodisk bliver opfordret til at beskrive fænomener i detaljer. Alle andre steder forekommer den fænomenologiske metodik meningsløs.

LITTERATUR:

- FROM, F. (1951): *Drøm og neurose*. Kbh: Schultz. (1964).
- FROM, F. (1953): *Om oplevelsen af andres adfærd*. Kbh: Busck. (1965).
- GAMMEL TESTAMENTE: *Første Mosebog*.
- HUSSERL, E. (1954): *Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die Transzendente Phänomenologie*. Haag: M. Nijhoff.
- INGEMANN NIELSEN, T. (1986): *Bevidstheden og det som er helt anderledes*. Kbh: Dansk Psykologisk Forlag, (Psyke & Logos og Klitrose. Psykologisk skriftserie).
- SCHULTZ, E. (1972): *Psykoanalytisk fortolkning og hermeneutik*. Kbh: Akademisk Forlag.
- SCHULTZ, E. (1988): *Personlighedspsykologi på erkendelsesteoretisk grundlag*. Kbh: Dansk Psykologisk Forlag.
- SCHULTZ, E. (1998): *Frihed og bånd i menneskelivet*. Kbh: Dansk Psykologisk Forlag.